

ارائه الگوی راهبردی اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان جمهوری اسلامی ایران

عباس چهاردولی^۱؛ محمود احمدی شریف^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۳/۱۵

چکیده

اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان، ضمن پذیرش اصول و قواعد حاکم بر اقتصاد دفاعی به دنبال آن است که نقش دانش و دانش‌بنیانی را در علم اقتصاد دفاعی بررسی نماید. شرکت‌های دانش‌بنیان دفاعی می‌توانند نقش مؤثری در اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان ایفا نمایند چون در این نوع اقتصاد انبارش دانش جایگزین انبارش محصول خواهد بود و در این نوع اقتصاد باید به دنبال قابلیت‌های مزیت ساز بود. از این‌رو تبیین مبانی نظری و ادبیات مرتبط با آن، ارائه تجربیات سازمان‌ها و مجامع جهانی و کشورهای پیشرو در این حوزه و نیز برنامه‌ها و راهبردهای آنان در خصوص نقش‌آفرینی اثربخش‌تر برای تحقق اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان، می‌تواند مفید و مؤثر واقع گردد. پژوهش حاضر درصدد ارائه الگوی راهبردی اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان در جمهوری اسلامی ایران است، برای این منظور از روش کمی و کیفی (آمیخته سه سطحی) استفاده شد. ابتدا سازه‌های اصلی شامل ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها احصاء گردیده و با استفاده از پرسشنامه، نظر خبرگان موضوع، موردسنجش قرار گرفت. با روش تئوری داده‌بنیاد، جمعاً ۵ بعد ساختاری، رفتاری، زمینه‌ای، فرآیندی و جهت‌گیری، ۱۸ مؤلفه و ۷۲ گویه احصاء گردید. از منظر خبرگان تمامی ابعاد و مؤلفه‌ها تأیید و ۹ مورد از شاخص‌ها مورد تأیید واقع نشد. مؤلفه‌های فن‌آوری اطلاعات، آرمان‌خواهی، مدیریت اقتصاد دفاعی، موقعیت ژئوپلیتیک و جهاد اقتصادی بیشترین تأثیر را در الگوی موردنظر دارند.

کلیدواژه‌ها: اقتصاد دانش‌بنیان، اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان، نوآوری، کارآفرینی، روش داده‌بنیاد.

۱. استادیار دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

۲. دکتری مدیریت راهبردی دانش دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی و نویسنده مسئول

(رایانامه: sharif58@gmail.com)

مقدمه

صنایع دفاعی در ایران به‌عنوان یک صنعت پیشرو نقش زیادی در اقتصاد دانش‌بنیان ایفا می‌کند. مهم‌ترین تأثیر صنعت دفاعی در جریان دانش‌بنیانی، نقش‌آفرینی آن در توسعه فناوری‌های راهبردی کشور است. مروری بر تجارب دهه‌های گذشته نشان می‌دهد که با وجود منابع و قابلیت‌های بالقوه ارزشمند در کشور، در عمل، زنجیره‌های ارزش‌ساز راهبردی که صاحب قابلیت‌های فناورانه داخلی باشند، ایجاد نشده است. به‌عبارت‌دیگر، منابع بالقوه در قالب قابلیت‌ها فعلیت پیدا نکرده و این ضعف در ساخت درونی اقتصاد برای تحقق این کارکرد به‌ویژه در زنجیره‌های ارزش‌ساز راهبردی، فرصتی برای دشمنان به‌منظور تهدید از طریق ابزار تحریم فراهم آورده است.

اقتصاد دفاعی باید به تعامل میان کشورهای مختلف که در جستجوی تأمین امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی که خود جزئی از آنها هستند وحدت بخشد. به‌طور خلاصه می‌توان گفت اقتصاد دفاعی تأثیر فعالیت‌های دفاعی بر سطح گسترده اقتصاد بین‌المللی و اثر این نظام اقتصادی بر امر دفاع را تعیین می‌کند.

از طرفی دیگر تغییر تهدیدهای امنیت ملی، کاهش بودجه‌های دفاعی، ادغام صنایع دفاعی، جهانی‌شدن صنایع، افزایش سرعت در تغییر فناوری و نیازمندی‌های ساخت و تولید سازگار با محیط، همگی در چالش‌های نوینی که ساخت و تولید دفاعی با آنها روبروست، تأثیرگذار هستند. همچنین با مطرح‌شدن «تحول بنیادین در امور نظامی» تغییر اساسی در ماهیت و سرشت جنگ که اغلب با کاربرد نوآرانه‌ی فناوری‌های نوین، تغییرات در آیین نظامی و مفاهیم عملیاتی و تحولات سازمانی و مدیریتی به وجود می‌آید. بیش‌ازپیش مورد توجه قرار گرفت. بر این اساس، انقلاب در امور نظامی حداقل به سه موضوع دلالت داشته است: تحولات فناوری، نوآوری در آیین نظامی و تغییرات سازمانی. از این‌رو تحقیق حاضر که با استفاده از روش آمیخته سه سطحی انجام شده است، تلاش دارد تا الگوی راهبردی اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان را ارائه نماید.

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

اقتصاد دانش‌بنیان

اقتصاد دانش‌بنیان به‌طور منسجم و علمی در سال ۱۹۹۶ توسط سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی به‌عنوان الزام توسعه کشورهای عضو اعلام شد. پس از اقدام سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی، بانک جهانی نیز در سال ۱۹۹۸ برای رتبه‌بندی شاخص‌های اقتصاد دانش‌محور، ماتریس ارزیابی توسعه دانش را بر اساس شاخص‌های اقتصادی، علمی و اجتماعی

ارائه کرد. این شاخص‌ها برای سنجش میزان گسترش دانش و مقایسه کشورهای توسعه‌یافته با کشورهای در حال توسعه استفاده می‌شود (مصلح شیرازی و رجبی، ۱۳۹۰: ۵۷). در مورد مفهوم اقتصاد دانش‌بنیان تعاریف مختلفی ارائه شده است که برخی از این تعاریف در جدول ذیل ارائه می‌شود.

جدول ۱. برخی تعاریف اقتصاد دانش‌بنیان

تعریف	مرجع	نویسنده
سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی، اقتصاد مبتنی بر دانش را اقتصادی معرفی می‌کند که به‌طور مستقیم مبتنی بر تولید، توزیع و کاربرد دانش و اطلاعات باشد.	سازمان همکاری و توسعه اقتصادی ^۱	سوزنجی کاشانی، ۱۳۸۹
اقتصادهایی که در آن‌ها نسبت شغل‌های دانش بر بالا بوده، اطلاعات به‌عنوان عامل تعیین‌کننده محسوب شده و سهم سرمایه‌های نامشهود فراتر از سرمایه‌های مشهود هست.	فاری	حسینی و چهارمحالی، ۱۳۸۴
اقتصاد مبتنی بر دانایی را اقتصاد بدون وزن می‌نامد، زیرا امروزه رشد اقتصادی برحسب محصولات سبک الکترونیکی تعریف می‌شود و سهم دانش در ارزش افزوده به‌مراتب بیش از سهم سایر عوامل تولید است.	دنی کوا ^۲	ناظمیان و اسلامی فر، ۱۳۸۹
اقتصاد مبتنی بر دانش را دارای چهار محور می‌داند: الف- سیستم نهادی و اقتصادی که مشوق استفاده مؤثر از دانش و رشد کارآفرینی است (نظام کسب‌وکار)؛ ب- جمعیت تحصیل‌کرده، خلاق و ماهر (توسعه منابع انسانی)؛ ج- زیرساخت اطلاعاتی و ارتباطی به‌خوبی توسعه‌یافته (فناوری اطلاعات و ارتباطات) و د- یک نظام ملی نوآوری (نظام نوآوری و ابتکار) مؤثر که رابطه دینامیکی با جهان علم و فناوری و جهان کسب‌وکار داشته باشد.	بانک جهانی	بانک جهانی ^۳
اقتصاد دانش‌بنیان را اقتصادی می‌داند که در آن تولید و توزیع و کاربرد دانش عامل و محرک اصلی رشد اقتصادی و تولید ثروت و اشتغال در همه صنایع است.	آپک ^۴	مجمع همکاری اقتصادی؛ آسیا اقیانوس آرام ^۴

1. OECD
2. Danny Kova
3. World bank
4. Towards Knowledge-Based Economies in APEC, 2000
5. APEC

اقتصاد دفاعی دانش بنیان

علم اقتصاد نیز مانند سایر علوم و به‌ویژه علوم انسانی، ارتباط تنگاتنگی با مسئله تأمین امنیت و پرداخت هزینه برای آمادگی دفاعی کشورها داشته و به‌تدریج با پیشرفت علم اقتصاد بر این ارتباط افزوده شده است؛ اما موضوع اقتصاد دفاعی به‌منزله شاخه‌ای تخصصی از علم اقتصاد فراتر از ارتباطی است که اقتصاد مانند سایر علوم با علوم دفاعی برقرار کرده است.

نیروهای دفاعی در کشورها بازوان قدرتمند دولت‌ها هستند و در پشتیبانی از سیاست‌های ملی نقش حیاتی دارند. ارزیابی وضعیت نیروهای دفاعی و مشخص ساختن میزان توان دفاعی، نقاط قوت و نقاط ضعف آن‌ها و اتخاذ تدابیر راهبردی برای افزایش توان دفاعی کشورها یک ضرورت است (تهامی، ۱۳۸۳: ۲۲۷). توان دفاعی ماحصل ترکیب و تلفیق مؤثر عناصر فیزیکی (مادی) با عناصر غیر فیزیکی (غیرمادی) کشور، توأم با تدبیر و چگونگی به‌کاربردن این عناصر در محیط عملیاتی، در راستای رسیدن به اهداف ملی و منافع ملی هست (رستمی، ۱۳۸۶: ۲۹۱).

یکی از بخش‌های مهم و حائز اهمیت که به‌عنوان پیشران در کشور شناخته می‌شود بخش دفاع است که باید با استفاده از ابزارهای مختلف ازجمله ابزار دانش نسبت به اصلاح روش‌ها و فرآیندهای بخش‌های گوناگون آن ازجمله بخش‌های تحقیقاتی و تولیدی آن اقدام نمود تا به‌عنوان یک سازمان دانش‌بنیان بتواند به‌عنوان الگو در کشور نقش خود را به‌درستی ایفا نماید. مدیریت صحیح بر منابع، ابزارها و نهادها، مستلزم توجه به الگوی دانش‌بنیان است که مقتضیات اسلامی و ایرانی را پوشش دهد. از آنجایی که دانش تماماً در پیکره سازمان ضبط و ثبت نمی‌گردد، لازم است به‌منظور تبدیل دانش ذهنی به دانش عینی از طریق مدیریت آن اقدام نمود. در این راستا سازمان‌های دفاعی به‌عنوان سازمان‌هایی پویا از این امر مستثنا نیستند. نوآوری در صنایع دفاعی موضوعی قدیمی و درعین حال مهم است. در این صنایع عموماً جنبه اقتصادی نوآوری در اولویت دوم بوده و جنبه‌های توان‌افزایی آن مهم‌تر است (نظری‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۱).

در چنین شرایطی، دیگر نمی‌توان تصور کرد که نقش اقتصاد در امور دفاعی و امنیتی جوامع فقط به مسائل پشتیبانی تصمیمات امنیتی و دفاعی محدود می‌شود، بلکه این علم سهم بزرگی در تصمیم‌گیری‌های دفاعی و امنیتی به‌عهده دارد و غفلت از این نقش سبب افزایش سرسام‌آور هزینه‌های دفاعی می‌شود که گاه تأمین آن خارج از توان اقتصادی کشورها خواهد بود. بدین لحاظ در حال حاضر اقتصاد دفاعی علاوه بر بررسی‌های مربوط به پشتیبانی امور نظامی و دفاعی، موضوع‌هایی چون تحلیل راهبردهای دفاعی و تصمیم‌گیری بهینه در این زمینه را نیز در برمی‌گیرد.

در جمهوری اسلامی ایران، متأسفانه فقدان آگاهی لازم در مورد اقتصاد دفاعی به‌خصوص اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان هم در بین اقتصاددانان و هم متصدیان امور امنیتی و دفاعی وجود دارد و فعالیت‌های علمی بسیار اندکی در این زمینه به چشم می‌خورد و این در حالی است که شرایط جغرافیایی سیاسی کشور ما ایجاب می‌کند که یکی از مدبرانه‌ترین برنامه‌ریزی‌های مرتبط با موضوع اتخاذ شود.

تعاریف اقتصاد دفاعی

تعریف اقتصاد دفاعی، جهت انعکاس تهدیدات نو و توسعه سیاسی امروزی، رشد و نمو یافته است. در خلال دوران جنگ سرد و بسا جنگ، اقتصاد دفاعی را می‌توان به‌منزله مطالعه اقتصادی دفاع، خلع سلاح، تبدیل و صلح تعریف نمود. در فضای پساجنگ سرد، تمرکز، بر اقتصاد جنگ و صلح بوده است. تعاریف مدرن دربردارنده مطالعات پیرامون جنگ‌ها و تعارضات معمول و نامتعارف هستند. نمونه‌های این قسم مطالعات، شامل پژوهش‌های اقتصادی در خصوص جنگ‌های داخلی، انقلاب‌ها و تروریسم است (براور، ۲۰۰۳؛ باروز و ساندلر، ۲۰۰۳؛ هارتلی، ۲۰۰۷؛ هگر و ساندلر، ۲۰۰۲).

برخی از تحقیقات جدید در این حوزه، توسط اقتصاددانان ایالات‌متحده صورت پذیرفته‌اند. این مطالعات شامل موارد زیر می‌باشند:

۱. مدل‌های جنگ‌افزارهای نیروهای مسلح (ریچاردسون، ۱۹۶۰؛ انتریلیگیتور و بریتو، ۱۹۸۹؛ شلینگ، ۱۹۶۶)؛

۲. نظریه‌های اقتصادی هم‌پیمانان (اولسن و زکهاوزر، ۱۹۶۶؛ سندلر، ۱۹۸۸)؛

۳. تقاضا جهت مخارج نظامی (آر. اسمیت، ۱۹۸۰)؛

۴. دفاع، رشد و توسعه (بنویت، ۱۹۷۳)؛

۵. اقتصاد کارکنان نظامی، بالأخص نیروهای کاملاً داوطلب (هانسن و ویزبراد، ۱۹۶۷؛ آی، ۱۹۶۷)؛

۶. تهیه و تحویل آماد و پیمانکاری‌ها در این خصوص (پک و شیر، ۱۹۶۲).

پس از پایان جنگ سرد و دنیای پساجنگ سرد، پیشرفت‌های تازه چندی در اقتصاد دفاع صورت پذیرفته است که منعکس‌کننده پایان جنگ سرد، جهانی‌سازی و تهدیدات امنیتی تازه در قالب تروریسم بین‌الملل (مانند حملات ۱۱ سپتامبر) بوده‌اند (سندلر و هارتلی، ۲۰۰۷: ۳۲).

این پیشرفت‌های جدید شامل موارد زیر می‌باشند:

۱. مطالعات اقتصادی خلع سلاح و مزایای صلح (هارتلی و ک. همکاران، ۱۹۹۳، ۷۸)؛
۲. تجارت اسلحه (لویس، سین و اسمیت، ۲۰۰۰)؛
۳. تروریسم (سندلر، ۱۹۹۲)؛
۴. مطالعات اقتصادی در خصوص تعارضات (هارتلی و سندلر، ۲۰۰۳)؛
۵. اقتصاد حفظ صلح (مثلاً، سالومان و برکوک، ۲۰۰۶).

علم اقتصاد دفاع^۱ از یک جنبه، موضوعی بین‌رشته‌ای است و از جنبه‌ای دیگر، به هر صورت موضوعی از علم اقتصاد و در همان حال، موضوعی است که به حدی گسترش یافته که درخور توجهی مستقل و متمایز همانند علم اقتصاد پول، اقتصاد رشد، تجارت بین‌الملل، اقتصاد بهداشت و اقتصاد آموزش در عرصه این علم است (هارتلی و سندلر، ۱۹۹۰: ۱)؛ بنابراین برای درک ماهیت اقتصاد دفاع باید نخست ماهیت علم اقتصاد را دریابیم (هارتلی و سندلر، ۱۹۹۵: ۳)؛ در مورد اقتصاد دفاعی سؤال این است که علم اقتصاد به‌منزله علمی که به پیامدهای کمبود منابع و ضرورت تسهیم آن‌ها بین گزینه‌های مختلف می‌پردازد و با سایر علوم ارتباط دارد؟ این ارتباط در کجا با مسائل مربوط به جنگ و امور دفاع مطرح می‌گردد.

مارتین سی مک گوایر (۱۹۹۵: ۱۴) انواع مسائل مختلفی اقتصادی که در نیم‌قرن گذشته با هدف دفاع و امنیت بررسی شده‌اند را بسیار گسترده می‌داند. مواردی از قبیل:

- بازدارندگی، اجتناب از جنگ، شروع و خاتمه جنگ؛
- تعاملات راهبردی، مسابقه تسلیحاتی و کنترل آن؛
- تعاملات کلان اقتصادی دفاعی در طول جنگ، صلح، خلع سلاح و تبدیل صنایع نظامی به غیرنظامی؛
- اقتصاد بازار در مقابل اقتصاد هدایت‌شده به‌منزله منابعی برای دفاع؛
- بسیج امکانات، بازسازی بعد از جنگ و تجدید سازمان‌های دفاعی؛
- بهینه‌سازی و کارایی در میزان و ترکیب نیروهای دفاعی؛
- بهره‌گیری از نیروی انسانی دفاعی؛
- آمادگی نظامی، علوم راهبردی و سیاست صنایع دفاعی؛

- وابستگی تجاری، کنترل صادرات، مجازات‌های تجاری و جنگ اقتصادی؛
- کمک‌های خارجی، اقتصادهای درحال توسعه و موضوع دفاع در کشورهای جهان سوم؛
- مدیریت بین‌المللی مواد هسته‌ای، پیشگیری از تکثیر و افزایش سلاح‌های هسته‌ای؛
- تهدیدهای غیردولتی، تروریسم، مواد مخدر، پناهندگان و تعصب قومی و مذهبی (مارتین مک گوایر، ۱۹۹۵: ۱۴۳).

به‌طورکلی اقتصاد دفاعی به بررسی مسائل دفاع و امور مربوط به آن نظیر خلع سلاح، صلح، امنیت، اجتناب از جنگ، خاتمه دادن به جنگ، عوامل ایجاد آن، مدیریت جنگ، تخصیص منابع، توزیع درآمد، رشد، ثبات اقتصادی و ... می‌پردازد. با توجه به مفهوم دفاع، اقتصاد دفاعی شامل بررسی تأثیر کمبود منابع در محدود کردن فعالیت‌های تدافعی کشورها و درعین‌حال توسعه این قبیل فعالیت‌هاست.

به‌علاوه با توجه به اینکه ملت‌ها در نظامی بین‌المللی فعالیت می‌کنند که شامل دیگر دولت‌ها و تعداد بی‌شماری از عاملان غیردولتی است، اقتصاد دفاعی باید به تعامل میان کشورهای مختلف که در جستجوی تأمین امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی که خود جزئی از آن‌ها هستند، وحدت بخشد. به‌طور خلاصه می‌توان گفت اقتصاد دفاعی تأثیر فعالیت‌های دفاعی بر سطح گسترده اقتصاد بین‌المللی و اثر این نظام اقتصادی بر امر دفاع را تعیین می‌کند (هارتلی، ۲۰۰۷: ۴۳).

سازمان دفاعی دانش‌بنیان، سازمانی است که می‌تواند رقبا و دشمنان را غافلگیر نموده و غافلگیر نشود. نیاز و التزام سازمان‌های دفاعی به هوشمندی کسب‌وکار و مدیریت دانش از بسیاری از بنگاه‌های تجاری بیشتر است. امروزه اهمیت برتری دانشی نسبت به ارتش‌های بیگانه جهت برتری در جنگ‌های احتمالی آینده بر کسی پوشیده نیست. ارتش بسیاری از کشورهای دنیا، بر این امر تحت‌عنوان نیاز به دستیابی به حاکمیت تصمیمات، تأکید نموده و با آغاز قرن بیست و یکم دانش را در کانون توجهات خود قرار داده‌اند. از طرفی سوارشدن بر موج فناوری برای سازمان نظامی مشکل بوده و نیازمند سازوکارهای مناسبی برای آن هست (حقیری، ۱۳۸۹: ۴۸).

از طرفی دیگر زنجیره علم و فناوری دارای اجزایی است که عبارت‌اند از ایده و فکر، علم، فناوری، تولید و بازار. رهاسازی هر یک از این حلقه‌ها زیان‌هایی را در پی دارد.

یکی از تفاوت‌های اساسی کشورهای درحال توسعه و کشورهای پیشرفته (اعم از غربی و غیرغربی) در تکمیل این زنجیره نهفته است. به‌عبارتی در کشورهای پیشرفته زنجیره علم و فناوری به‌درستی تکمیل می‌شود. لذا فعالیت علمی در نهایتاً باعث سوددهی به کلیت اجتماع می‌شود اما در

کشورهای درحال توسعه عموماً این زنجیره ناقص باقی می‌ماند، لذا رهبر معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) روی تکمیل زنجیره علم و فناوری تأکید دارند. زنجیره‌ی علم و فناوری... یعنی این زنجیره‌ی از ایده و فکر و سپس علم و سپس فناوری و سپس تولید و سپس بازار را ما باید تکمیل بکنیم والا اگر چنانچه ما کار تحقیقاتی را کردیم، به فناوری هم رسیدیم، اما مثلاً تولید انبوه نشد، یا بازار برایش پیش‌بینی نشد، این ضربه خواهد خورد؛ همه‌ی این‌ها بایستی مورد توجه قرار بگیرد و این زنجیره‌ی کار علمی تا تولید و بازار بایستی دنبال بشود؛ یعنی نگاه‌ها باید روی مجموع این زنجیره باشد (بیانات معظم‌له در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

به عبارتی نقطه شروع زنجیره علمی ایده است و پایان آن بازار است اما درنهایت در مرحله بازار هم ایده‌های نوینی ایجاد می‌شود. «بازخورد آن در بازار مصرف، بازتولید ایده می‌کند» (بیانات معظم‌له در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها ۱۳۹۰/۰۶/۰۲).

حلقه‌های مفقوده فراوانی در چرخه تولید علم ما وجود دارد که بدون شک این امر نشئت‌گرفته از نوپایی این چرخه در مباحث علمی کشور ماست، چرا که تا دیروز تمامی تلاش‌ها مبتنی بر تولید علم بود. کاربردی ساختن و تولید ثروت کردن از علم، همان حلقه‌های مفقوده‌ای است که باید به آن دست‌یافت.

اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان، یکی از حوزه‌های است که می‌تواند منجر به فعال نمودن چرخه علم و فناوری شده و مزیت‌های بسیاری را برای کشور ما به ارمغان آورد.

به عبارتی می‌توان گفت: اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان، اقتصادی است که:

- ✓ اولاً مبتنی بر چرخه علم، قدرت و ثروت است؛
- ✓ ثانیاً کاربرد دانش در زیرساخت‌ها، رژیم نهادی و اقتصادی، منابع انسانی، تولید و توزیع آن محوریت داشته باشد؛
- ✓ ثالثاً کارکرد اقتدارآفرینی، ایجاد صلح و امنیت، بازدارندگی و ... داشته باشد.

پیشینه‌شناسی

پیمایش پایان‌نامه‌های کتابخانه ملی، دانشگاه‌های مرتبط و پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری اطلاعات جمهوری اسلامی ایران^۱ نشان می‌دهد که

پژوهش حاضر جزء نخستین اقدامات در این حوزه بوده و پیش‌ازاین پژوهشی در خصوص اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان وجود نداشته است. چند مورد از اسناد پژوهشی که به صورت غیرمستقیم به موضوع حاضر مرتبط می‌باشد، در ادامه آمده است:

عزت‌اله عباسیان و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «اقتصاد دفاعی در نیروهای مسلح و تأثیر آن بر رشد اقتصادی ایران» به این نتیجه رسیدند که عوامل اصلی مخارج دفاعی ایران، اقتصادی نبوده بلکه استراتژیک هستند (تهدید جنگ) همچنین اثر مستقیم مخارج دفاعی روی رشد اقتصادی و نیز اثرات غیرمستقیم آن روی پس‌انداز و موازنه تجاری، منفی و معنادار هستند.

فرتوک‌زاده و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «نقش صنعت دفاعی در گذار به اقتصاد مقاومتی» به این نتیجه رسیدند که صنعت دفاعی از طریق سرریزهای فناورانه، ایجاد امنیت سرمایه‌گذاری، کمک به تحریک تقاضای دانش‌بنیان و کمک به نوآوری نهادی برای رفع گلوگاه‌های نهادی مانع پیشرفت کسب‌وکارهای راهبردی در سطح ملی هستند، منجر به ارتقای قابلیت‌های کشور در گذار به اقتصاد مقاومتی خواهد شد.

محمدتقی رضانی (۱۳۷۸) در پایان‌نامه خود با عنوان «تحلیل اقتصادی نقش بخش دفاع در اشتغال» به این نتیجه رسید که تکنولوژی مناسب بخش دفاع ایران از نوع تکنولوژی کاربر است و عرضه نیروی انسانی در بخش دفاع تابع عوامل: نسبت نرخ دستمزد نظامی به غیرنظامی، نرخ بیکاری، جمعیت واجد شرایط برای سربازی، جمعیت معاف شدگان از خدمت سربازی، عرق ملی، روحیه میهن‌پرستی، انقلابی و اسلامی، رضایت مردم از حکومت و محیط سربازی است و تقاضا برای نیروی انسانی در بخش دفاع تابع عوامل: تهدیدات، بازدارندگی و توان دفاعی کشور، دستمزدهای واقعی بخش دفاع، ارزش‌افزوده بخش دفاع، تقاضای نیروی انسانی در بخش دفاع در یک دوره قبل و پیشرفت فنی و تکنولوژیکی است. همچنین مخارج دفاعی ایران اشتغال‌زایی بیشتری نسبت به مخارج غیر دفاعی دولت دارد.

کیت هارتلی^۱ (۲۰۱۲) در مقاله خود با عنوان «اقتصاد دفاعی: دستاوردها و چالش‌ها» به این نتیجه رسیدند که تمرکز بر پوشش موضوعاتی نظیر مسائل خاص است. شایان‌ذکر است که شکاف‌های عمده در این زمینه، در ضمن این پوشش موضوعی، شناسایی گردیده‌اند. انتخاب موضوعات جهت چالش‌های پیش روی اقتصاد دفاعی، دربردارنده دیدگاه‌های شخصی و مشکلات اقتصاد دفاعی نظیر سیاست‌های تسلیحات اتمی بریتانیا، مطالعات موردی پروژه بر مبنای نمونه یوروفایتر

¹. Keith Hartley

(جنگنده اروپائی) تایفون، تابع تولید نظامی و نقش برون‌سپاری ارتش و برخی مشکلات داده‌ای، ترسیم شده با ارجاع به هزینه‌های تعارضات و جنگ عراق است.

طارق اچ مالک^۱ در مقاله خود با عنوان «سرمایه‌گذاری در دفاع و تحول علم و فناوری ملی: یک دیدگاه در مورد بهره‌برداری از فن‌آوری بالا» به این نتیجه رسیدند که اولاً هزینه‌های دفاعی مثبت با بهره‌وری علم ملی در مقالات مرتبط است اما با اختراعات ملی ارتباطی ندارد. دوم، هزینه‌های دفاعی به‌طور مثبت از فناوری‌های ثبت اختراع استفاده می‌کنند، اما منافی در استفاده از مقالات علمی برای توسعه اقتصادی دارند. سوم در تجزیه و تحلیل معتبر از هزینه دفاعی در ایالات متحده به نظر می‌رسد که در مقایسه با پیشرفته‌ترین کشورهای عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، در معرض ضعف نسبی است. این یافته ممکن است به این معنی باشد که (الف) در دستگاه‌های ملی نوآوری دفاعی چندانگی وجود دارد و (ب) همه اقتصادهای مذکور به یک اندازه از توسعه نهادهای آمریکایی تقلید نمی‌کنند.

راهبرد پژوهش

راهبرد پژوهش در حقیقت تصویری کلان از فرآیند گام‌به‌گام دستیابی به متغیرها به‌منظور مدل‌سازی هست و همچنین فهرست کردن متغیرها بر اساس فن‌های خاص روش‌شناسی پژوهش برای پاسخ به اهداف و سؤال‌های تحقیق بر اساس مبانی نظری و مباحث مهم مطرح در قلمرو موضوع پژوهش است.

مدل نظری، صورت‌بندی مدل مفهومی بر اساس نظریه‌هاست. از این‌رو مدل نظری دارای جهت مشخص است. چارچوب مفهومی می‌کوشد جهان اجتماعی را برحسب آرایشی از مفاهیم مرتبط، یا یک طرح مفهومی نمایش دهد (بلیکی، ۱۳۷۸: ۲۲). ضمن آنکه می‌تواند بخش مهمی از یک دیدگاه نظری باشد. چارچوب نظری، حاوی مفاهیم و ایده‌های تبیینی است که به پدیده خاصی مربوط می‌شوند. این چارچوب منبعی برای فرضیه‌های خاصی است که می‌تواند آن‌ها را در جریان پژوهشی آزمون کرد. ویلر چارچوب نظری را چنین تعریف می‌کند: مفهوم‌سازی درباره گروهی از پدیده‌ها که بر اساس منطق بنیادی ساخته می‌شود و قصد نهایی این است که مفاهیم، روابط و گزاره‌ها مجهز به دستگاهی صوری شوند که اگر معتبر باشد به یک نظریه بدل شود (همان: ۲۲۱). نقش اصلی تحقیق این است که در پی دو پرسش «چه چیز» یا همان تحقیق توصیفی و «چرا» یا

¹ . Tariq H. Malik

همان تحقیق تبیینی باشد. هدف هم توصیف و هم فهم جامعه است (دواس، ۱۳۸۶: ۲۰). زمانی که پژوهشگر در تحقیق به دنبال «چرایی» باشد، چارچوب نظری خواهد داشت و زمانی که به دنبال «چه چیزی» باشد با چارچوب مفهومی سر کار خواهد داشت.

در این پژوهش با توجه به ماهیت و ویژگی‌های ذاتی موضوع تحقیق (دانش‌بنیانی) دستیابی به هرگونه رویکرد یا رهیافتی در سیر هر دو فرآیند دستیابی به نظریه مبتنی بر رویکرد در چارچوب و بر چارچوب خواهد بود. مدل نظری این پژوهش بر اساس برداشت محقق از یک‌طرف از مجموعه چارچوب‌های موجود و عوامل مرتبط با اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان با تأکید بر رویکرد اقتصاد مقاومتی با توجه به زمینه داخلی و فرهنگ بومی ارائه شده که در واقع حاصل اندیشه دیگران با بهینه‌سازی توسط محقق با توجه به مراتب مذکور حاصل شده است. لیکن از آنجا که برخی از مفاهیم و سازه‌های بدیل به دلیل تفاوت ماهوی اقتضائات محیطی و زمینه‌ای (بافتاری و ساختاری) نظام جمهوری اسلامی ایران برای اولین بار تولید یا بسط یافته‌اند لذا بخش عمده‌ای از مفاهیم و سازه‌های مزبور که باهدف دستیابی به ابعاد، مؤلفه و شاخص‌ها صورت گرفته در حقیقت محقق پایه هستند.

این پژوهش با روش‌شناسی اکتشافی انجام می‌شود، در واقع روشی که در این پژوهش صورت می‌گیرد نظیر روش‌های تطبیقی به‌نوعی استخراج نقاط اشتراک و افتراق ادبیات موجود و وضعیت موجود کشورمان و بسط دادن یافته‌های گذشته با ادبیات اقتضایی ج.ا.ا هست که در موضوع پژوهش (دانش‌بنیانی و دفاع ولایت‌مدار) قسمتی از ادبیات موجود مورد استفاده قرار می‌گیرد و بخش عمده‌ای از مسائل پژوهش که بعداً الگوی ما بر سازه آن‌ها چیده خواهد شد. این الگوها، دوگانه و دوسویه هستند یعنی از یک‌سو بر اساس مسائل مادی شکل گرفته‌اند و از سوی دیگر در بستر مسائل الهی و معنوی شکل می‌گیرند.

طبعاً برای دستیابی به این منظومه فکری با روش داده بنیاد به سراغ تحلیل گفتمان و تحلیل محتوی منویات امام خامنه‌ای رهنمون گشته‌ایم. همین ویژگی است که ملاحظه می‌نمایید برخلاف معمول رساله‌های موجود، از یک‌سو دارای چارچوب نظری هستیم (در چارچوب) و از سوی دیگر، قصد ایجاد معرفتی جدید را داریم (بر چارچوب).

روش‌شناسی تحقیق

در این پژوهش از روش آمیخته چند سطحی استفاده شد. روش‌های پژوهش آمیخته، روش‌هایی هستند که با استفاده از ترکیب دو مجموعه داده‌های بسته و باز و متغیرهای کمی و کیفی و با استفاده از روش علمی به انجام می‌رسند (خلیلی‌شورینی، ۱۳۹۳، ۵۶). هر زمان پژوهشگر قصد پژوهش در موردی خاص و یا زمینه‌ای ویژه داشته باشد، روش پژوهش موردی و زمینه‌ای و همبستگی مرکبی مناسب است. این روش، تصویری جامع و گسترده در موردی ویژه ارائه می‌کند و پژوهشگر تمام مواردی که در زمینه‌ای خاص مطرح است، مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. روش پژوهش موردی و زمینه‌ای عبارت است از مطالعه عمیق، ژرفانگر روی نمونه‌هایی از یک پدیده در محیط طبیعی (همان، ۱۲۸).

با توجه به خلأ مبانی نظری درباره مفهوم و عدم بررسی آن در قالب رویکردی جامع، این مقاله از نظر هدف، اکتشافی و به دنبال ایجاد دانش و درک بهتر از پدیده مورد بررسی است. لذا نوع این پژوهش کیفی بوده و از رویکرد داده بنیاد استفاده شده است که هدف عمده آن، تبیین یک پدیده از طریق مشخص کردن عناصر کلیدی آن پدیده است (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۲). نظریه‌پردازی داده بنیان نوعی روش تحقیق کیفی است که به دنبال ایجاد نظریه است. نظریاتی که ریشه در داده‌های مفهومی دارد و بر اساس جمع‌آوری و تحلیل نظام‌مند آن‌ها تولید می‌شود. برای انجام پژوهش‌های رویش نظریه، سه رهیافت کلی «نظام‌مند» اشتراوس و کوربین (۱۹۹۸)؛ پیدایشی یا ظهوری گلاسر (۱۹۹۲) و «ساخت» چارمز (۲۰۰۰) وجود دارد (جان، ۲۰۰۵). در این پژوهش از رهیافت نظام‌مند استفاده شده است، بر این اساس نظریه‌پردازی در سه گام اصلی کدگذاری باز؛ کدگذاری محوری؛ و کدگذاری انتخابی انجام می‌شود (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۸) که در قسمت‌های بعدی، توضیحات مربوطه ارائه شده است.

به باور پاول، نظریه داده بنیاد، روشی است که نظریه‌ها، مفاهیم، فرضیه‌ها و قضایا را طی یک فرایند منظم، به جای استنتاج از پیش‌فرض‌های قبلی، سایر پژوهش‌ها یا چارچوب‌های نظری موجود، به‌طور مستقیم از داده‌ها کشف می‌کند (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰).

ممکن است این شبهه برای خواننده پیش آید که نظریه داده بنیاد «روش» است یا «نظریه»؟ بر اساس دیدگاه پدیدآورندگان آن، نظریه داده بنیاد در واقع روشی است کیفی برای ساخت نظریه‌ای که مبتنی بر واقعیت باشد (منصوریان، ۱۳۸۶: ۸).

برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده پس از غربال‌گری عوامل و مؤلفه‌های کلیدی مؤثر

احصاء شده از ادبیات تحقیق با استفاده از آماره‌های توصیفی و روش داده بنیاد، شاخص‌های آمار توصیفی خلاصه و طبقه‌بندی شدند و از روش استنباطی داده‌ها در این تحقیق جهت تعمیم‌یافته‌های حاصل از تحقیق به جامعه آماری صورت گرفت. در ضمن در حوزه مفاهیم از روش استنباطی - حکمی و تحلیل خوشه‌ای و در برازش مدل از طریق خبرگی و از نرم‌افزارهای SPSS، MAXQDA و SMART PLS و سایر نرم‌افزارها و برنامه‌های کاربردی استفاده گردید.

تئوری داده بنیاد

در نظریه‌پردازی داده بنیاد، پژوهش بر اساس فرضیه‌سازی شروع نمی‌شود، بلکه پژوهشگر با مسئله تحقیقی روبه‌روست که برای پاسخ‌گویی به آن هیچ جواب و حدس قبلی ندارد (پویا و طباطبایی، ۱۳۹۰)؛ بنابراین ابتدا سؤال پژوهش مطرح می‌گردد و سپس برای پاسخ به آن، داده‌های لازم جمع‌آوری می‌شود (خوش‌چهره و حبیبی، ۱۳۹۱). سؤال تحقیق اهمیت خاصی دارد؛ چراکه به‌نوعی، باعث می‌شود موضوع موردبررسی محدود شود (ایمان و محمدیان، ۱۳۸۷). هدف اصلی این پژوهش ارائه الگوی راهبردی اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان است؛ بنابراین هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها از سایت الکترونیکی مقام معظم رهبری، کدگذاری باز روی آن انجام می‌گیرد و با بخش‌بندی داده‌ها و اطلاعات مفاهیم و مقوله‌ها شکل می‌یابند:

مرحله اول: تعیین موضوع (واژه‌شناسی)

اولین گام در نظریه‌پردازی داده بنیاد تعیین دقیق «موضوع» مورد تحقیق است. هدف این پژوهش شناسایی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های اقتصاد مقاومتی در صنعت دفاعی بر اساس گفتمان ولایت می‌باشد. برای وصول به این هدف، مطالعات زمینه‌ای وسیعی انجام شد و تمامی سخنرانی ایشان در خصوص اقتصاد مقاومتی و موارد وابسته به این مفهوم شناسایی و استخراج گردید.

مرحله دوم: جمع‌آوری داده‌ها

در اغلب پژوهش‌ها، قبل از جمع‌آوری داده‌ها، متغیرها، روابط و حتی نتایج، تعریف‌شده و طرح تحقیقی متضمن مقصود است. درحالی‌که در نظریه داده بنیاد، نمونه‌برداری با فرآیند حس عام و با داده‌هایی که تأمین‌کننده اطلاعات اولیه هستند آغاز می‌شود که از آن می‌توان به‌عنوان نمونه‌برداری تئوریک نام برد (سوتو، ۱۹۹۲: ۱۱). در این روش، تحقیق با یک تئوری و سپس اثبات آن آغاز نمی‌شود، بلکه روند تحقیق، با یک حوزه مطالعاتی شروع گردیده و به تدریج موارد مرتبط پدیدار می‌گردد (اخوان و جعفری، ۱۳۸۵: ۱۴). با توجه به اصول اولیه این نظریه، به محض روشن شدن

حوزه پژوهش و کلیاتی از مسئله و موضوع پژوهش، محقق باید وارد کار گردیده و عملاً کار تحقیق در حوزه مذکور را آغاز کند؛ بنابراین ادبیات موضوع برخلاف بسیاری از مطالعات، مقدم بر جمع‌آوری داده‌ها نبوده، بلکه به‌عنوان بخشی از فرآیند استقرایی فرآیند جمع‌آوری داده‌ها، تجزیه و تحلیل هم‌زمان و تفسیر خواهد شد. به‌عبارت‌دیگر، تئوری در حال توسعه باید محقق را، حتی در خصوص ادبیات مرتبط، در جهت مفاهیمی که پدیدار خواهند شد، نیز هدایت نماید (چارمز و برایان، ۲۰۰۸: ۳۷۴).

مرحله سوم: کدگذاری باز

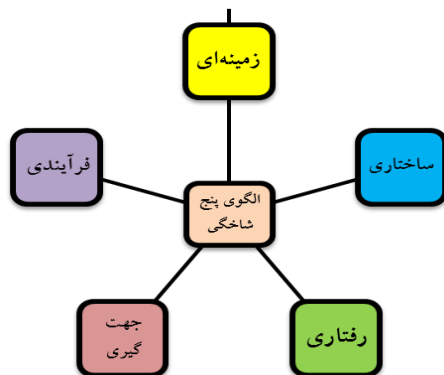
کدگذاری باز بخشی از تجزیه و تحلیل است که به نام‌گذاری، مفهوم‌سازی و مقوله‌بندی پدیده از راه تجزیه و تحلیل دقیق داده‌ها می‌پردازد. در حقیقت، فرآیند تحلیلی است که از طریق آن، مفاهیم شناسایی شده و ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها در داده‌ها کشف می‌شوند در این مرحله، نظریه پرداز داده بنیاد، مقوله‌های اولیه اطلاعات در خصوص پدیده در حال مطالعه را، به وسیله بخش‌بندی اطلاعات شکل می‌دهد. پژوهشگر مقوله‌ها را بر همه داده‌های جمع‌آوری شده، نظیر مصاحبه‌ها، مشاهدات و وقایع یا یادداشت‌های خود بنیان می‌گذارد (دانایی فرد و امامی: ۱۳۸۶). در مرحله بعد مفاهیم بر اساس شباهت‌هایشان طبقه‌بندی می‌شوند که به این کار مقوله‌پردازی گفته می‌شود.

مفهوم‌پردازی داده‌ها

همانطوری که قبلاً گفته شد اولین گام در تجزیه و تحلیل داده‌ها، مفهوم‌پردازی آن‌ها هست. منظور از مفهوم‌پردازی یعنی اینکه مورد مشاهده‌ای، جمله یا پاراگراف را برمی‌داریم و به اجزایی تقسیم می‌کنیم و به هر کدام از پدیده‌ها یا رخدادها نام یا برچسبی می‌دهیم که یا نشانه آن پدیده است یا می‌تواند بجای آن بنشیند. در طول تحقیق ممکن است به ده‌ها و یا صدها برچسب مفهومی دست یابیم. این مفاهیم باید دارای مبنایی باشند، یعنی پدیده‌های مشابه با یکدیگر طبقه‌بندی شوند. برای شکل‌گیری مفاهیم و مفهوم‌پردازی داده‌ها در این تحقیق ابتدا برای یافتن محورهای مشترک بین آن‌ها یک مقایسه یا تطبیق مستمر بین گزاره‌های منتخب کدگذاری شده انجام شده است و از طریق پرسیدن سؤالات ساده‌ای نظیر؛ چه، که، چگونه، چقدر، تجزیه و تفکیک و متعاقباً مقایسه شده و رویدادهای مشابه با یکدیگر گروه‌بندی شده و عنوان «مفهومی مشابه» به خود گرفته‌اند.

بهره‌گیری از الگوی پنج شاخگی

وایزبورد برای بررسی و شناخت حوزه‌های آسیب‌پذیری و مسئله‌یابی سازمان‌ها، هفت بعد اهداف، رهبری، ساختار، ارتباطات، سیستم پاداش، مکانیسم هماهنگی، نگرش به تغییر را پیشنهاد نموده است (وایزبورد، ۱۹۸۵: ۹۵). همچنین، میرزایی معتقد است که پدیده سازمان و مدیریت را می‌توان در قالب سه دسته عوامل رفتاری، ساختاری و زمینه‌ای، بررسی و تجزیه و تحلیل نمود؛ و نظر به اینکه الگوی سه‌شاخگی ایرادهایی دارد لذا به منظور استخراج ابعاد، مؤلفه و شاخص‌ها از الگوی پنج شاخگی آقای دکتر سعادت راد استفاده نموده و با استفاده از روش داده بنیاد و تبیین روشن مؤلفه‌ها و شاخص‌های تأثیرگذار در پنج بعد ساختاری، محتوایی (رفتاری)، زمینه‌ای (محیطی)، فرآیندی، جهت‌گیری و تدقیق چارچوب‌های ضروری و لازم این الگو می‌پردازیم. محقق تحت یک فرآیند منظم و منطقی با تنظیم ابعاد و مؤلفه‌های اصلی تأثیرگذار بر الگوی اقتصاد دانش‌بنیان در بخش دفاعی ج.ا.ا و سپس بررسی مقایسه‌ای بین آرا و نظرات موجود در خصوص این ابعاد و مؤلفه‌ها، شباهت‌ها و تفاوت‌های ظاهری را احصاء و به موارد خلاف و وفاق واقعی که بین آن‌ها وجود دارد دست پیدا نموده است (سعادت‌راد، ۱۳۹۵: ۱۸۸).

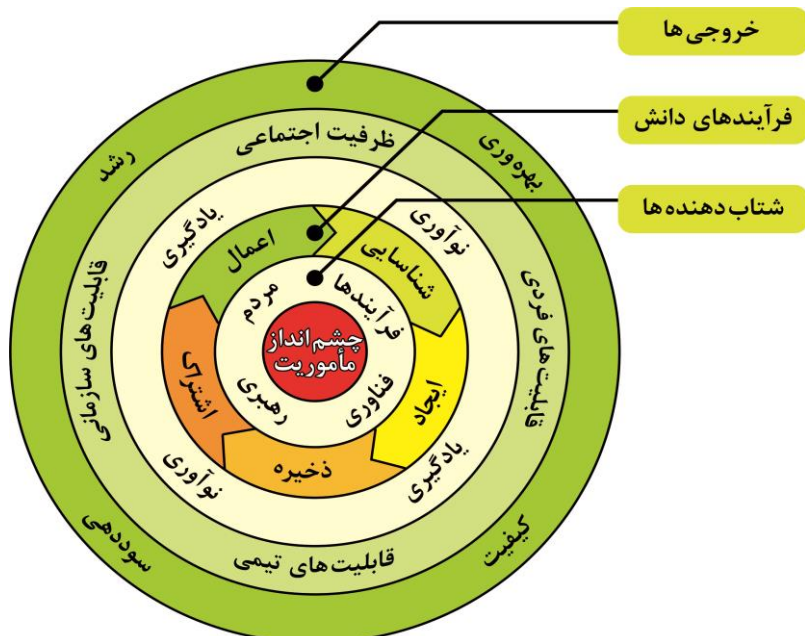

شکل ۱. ابعاد الگوی پنج شاخگی

استفاده از چرخه دانش مدل سازمان بهره‌وری آسیایی

سازمان بهره‌وری آسیا، یکی از سازمان‌هایی است که با توجه به اهمیت دانش و نقش آن در تغییر رفتار و ایجاد قابلیت رقابتی سازمان‌ها و نیز کمک به سازمان‌ها برای شناسایی شکاف دانشی درون یک حوزه، به تعریف و ارائه چارچوب مدیریت دانش اقدام نموده است. شناخت چشم‌انداز، مأموریت، اهداف و جهت‌گیری استراتژی‌ها، نقطه شروع چارچوب مدیریت دانش سازمان

بهره‌وری آسیایی^۱ است. این مهم به سازمان‌ها در شناسایی و آنالیز هسته رقابتی و قابلیت‌های موجود در سازمان و یا در صورت نیاز به توسعه، کمک می‌کند.

شکل ۲. چارچوب مدیریت دانش و نوآوری سازمان بهره‌وری آسیایی (محمودزاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۶)

مقوله‌پردازی داده‌ها

روند طبقه‌بندی مفاهیم را که به نظر می‌رسد به پدیده‌های مشابه ربط پیدا می‌کند، مقوله‌پردازی می‌نامند. روند طبقه‌بندی و گروه‌بندی مفاهیم، تعداد واحدهایی را که باید با آن‌ها کارکنیم، کاهش می‌دهد. در هنگام مقوله‌پردازی داده‌ها از طریق مقایسه مفاهیم با یکدیگر، محورهای مشترک، عنوان مقوله به خود گرفته است. ذکر این نکته لازم است که بیشتر مقوله‌ها را ما نام‌گذاری می‌کنیم و این نام‌گذاری از نظر منطقی بایستی بیشترین ارتباط را با داده‌هایی که مقوله نمایانگر آن است، داشته باشد و آن‌قدر همخوان باشد که آنچه را که ارجاع می‌کند به سرعت به خاطر بیاورد و بتوانیم در مورد آن فکر کرده و از همه مهم‌تر تحلیل کنیم.

در این قسمت تمامی کدها (مفاهیم کلی) را با هم ترکیب کرده و بر اساس ۴ اصل تماثل، تجانس، ترادف و تناسب مفاهیم کلی که یک زمینه مشترک دارند با هم دسته‌بندی و طبقه‌بندی نمودیم از

^۱. APO: asia productivity organization

ترکیب مفاهیم کلی (شاخص‌ها) به مؤلفه‌ها می‌رسیم تمامی مؤلفه‌ها بر اساس دسته‌بندی در ۵ بعد ساختاری، رفتاری، زمینه‌ای، فرآیندی و جهت‌گیری قرار گرفته و در نهایت یک جدول متشکل از ۵ بعد، ۱۸ مؤلفه و ۷۲ شاخص حاصل گردید.

جدول ۲. ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها

ضریب عاملی	کد سنجه	شاخص (مفهوم)	مؤلفه (مقوله)	بعد	
۰/۴۸۶	x1	توسعه دانش	منابع انسانی (۰/۶۵۶)	ساختاری ۰/۷۵۱	
۰/۸۸۰	x2	توسعه آموزش			
۰/۶۳۷	x3	مهارت			
۰/۴۵۰	x4	ارتقاء منزلت محققان			
۰/۶۹۳	x5	پرورش استعداد			
۰/۴۶۷	x6	سرمایه‌گذاری دولتی در فناوری اطلاعات	فناوری اطلاعات و ارتباطات (۰/۹۳۳)		
۰/۸۷۵	x7	نرم‌افزار			
۰/۸۷۳	x8	سخت‌افزار			
۰/۷۷۵	x9	علم و فناوری			
۰/۳۷۸	x10	ایجاد بانک‌های اطلاعاتی			
۰/۷۲۹	x11	دفاع مشروع	دکترین (۰/۸۳۵)		
۰/۸۶۳	x12	پدافند توأم با آفند			
۰/۸۸۱	x13	اصل بازدارندگی			
۰/۲۱		نهیضت نرم‌افزاری			
۰/۹۲۲	x14	توانایی دفاع همه‌جانبه و بازدارنده	راهبرد اقتصادی دفاعی (۰/۸۴۳)		
۰/۴۴۹	x15	خودکفایی در صنعت دفاعی			
۰/۶۰۱	x16	چرخه علم تا ثروت			
۰/۶۵۹	x17	دانش‌محوری	حمایت از تولید و انتشار دانش (۰/۸۵۵)		رفتاری (محتوایی) ۰/۸۶۶
۰/۴۲۰	x18	نوآوری			
۰/۷۱۳	x19	کارآفرینی			

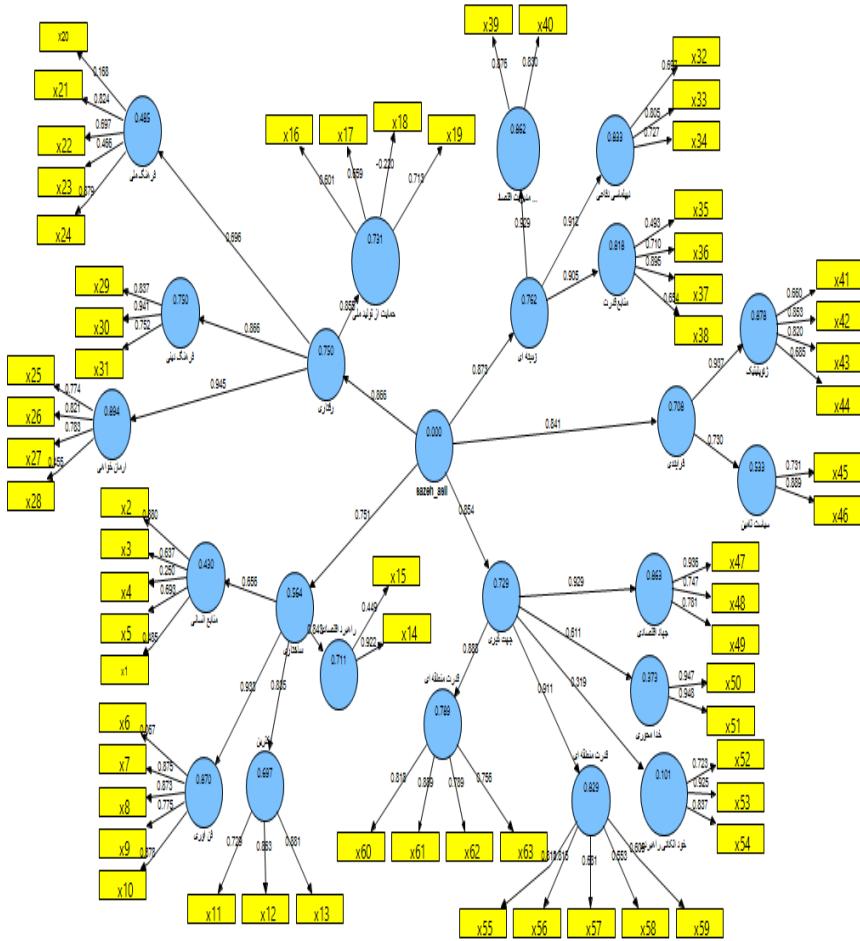
ضرب عاملی	کد سنجه	شاخص (مفهوم)	مؤلفه (مقوله)	بُعد
۰/۴۱۱	x20	حمایت از تولید داخلی	فرهنگ ملی (۰/۶۹۶)	زمینه‌ای (محیطی) ۰/۸۷۹
۰/۸۲۴	x21	حمایت از سرمایه‌گذاری		
۰/۶۹۷	x22	استفاده از ظرفیت‌های مردمی		
۰/۴۶۶	x23	ارتقاء بهره‌وری عوامل تولید		
۰/۸۷۹	x24	انعطاف‌پذیری		
۰/۱۱		بالا بودن آستانه تحمل ملی	آرمان‌خواهی (۰/۹۴۵)	
۰/۷۷۴	x25	اسلام‌مداری		
۰/۸۲۱	x26	تکلیف‌مداری		
۰/۷۸۳	x27	نقش‌آفرینی مردم در دفاع		
۰/۴۵۵	x28	حفظ آمادگی دفاعی	فرهنگ دینی (۰/۸۶۶)	
		دفاع تا رفع فساد در زمین		
۰/۸۳۷	x29	دفاع از مسلمین و ستم‌دیدگان		
۰/۹۴۱	x30	جهاد فی سبیل الله		
۰/۷۵۲	x31	حفظ اسلام با داشتن بنیان دفاعی قوی		
۰/۶۹۷	x32	عزت، حکمت، مصلحت	دیپلماسی دفاعی (۰/۹۱۲)	
۰/۸۰۶	x33	توسعه روابط با کشورهای منطقه		
۰/۳۱		ایجاد ساختار امنیت منطقه‌ای بومی با مشارکت تمامی منطقه		
۰/۷۲۷	x34	عدالت	منابع قدرت بالفعل و بالقوه (۰/۸۱۸)	
۰/۲۸		منابع و سرمایه‌های زاینده اقتصادی		
۰/۴۹۳	x35	بنیه دفاعی قوی		
۰/۷۱۰	x36	ظرفیت‌های اقتصادی		
۰/۸۹۵	x37	نیروی دفاعی توانمند		
۰/۶۵۴	x38	موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژی ج.ا.ا		
۰/۸۷۶	x39	هم‌راستا با راهبردهای دفاعی	مدیریت اقتصاد دفاعی (۰/۹۲۹)	
۰/۸۸۰	x40	متناسب با تولید ناخالص ملی		

ضرب عاملی	کد سنجه	شاخص (مفهوم)	مؤلفه (مقوله)	بُعد
۰/۶۶۶	x41	قرار گرفتن در جغرافیای انرژی جهانی	ژئوپلیتیک (۰/۹۳۹)	فرآیندی ۰/۸۴۱
۰/۸۵۳	x42	روحیه و اراده‌ی ملی		
۰/۲۶		توسعه انسانی مناسب		
۰/۸۲۰	x43	نیروی ماهر و متخصص		
۰/۶۸۵	x44	بافت جمعیتی متناسب		
۰/۷۳۱	x45	تقویت بنیه دفاعی کشور		
۰/۸۸۹	x46	بومی‌سازی صنایع دفاعی	سیاست تأمین تجهیزات (۰/۷۳۰)	
۰/۹۳۶	x47	ارکان حرکت جهادی	جهاد اقتصادی (۰/۹۲۹)	جهت‌گیری ۰/۸۵۴
۰/۷۴۷	x48	برنامه‌ریزی جهاد اقتصادی		
۰/۷۸۱	x49	مفهوم‌پردازی جهاد و روحیه جهادی		
۰/۹۴۷	x50	نصرت الهی	خدای‌محوری (۰/۶۱۱)	
۰/۹۴۸	x51	رزق الهی		
۰/۱۸		اعتماد الهی		
۰/۲۲		استحکام درونی	خوداتکایی راهبردی (۰/۳۱۹)	
۰/۷۲۳	x52	هویت ملی		
۰/۹۲۵	x53	خودباوری		
۰/۸۳۷	x54	کار جمعی		
۰/۸۱۱	x55	مبتنی بر بازدارندگی فعال	قدرت دفاعی (۰/۹۱۱)	
۰/۸۱۵	x56	بسیج مردمی و امکانات		
۰/۶۸۱	x57	ارزش محور		
۰/۵۵۳	x58	انسان‌محور و توان محور		
۰/۶۰۹	x59	باور به شکست‌ناپذیری		
۰/۸۱۸	x60	توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در منطقه		
۰/۸۸۹	x61	تعامل سازنده با جهان	قدرت منطقه‌ای (۰/۸۸۳)	

ضریب عاملی	کد سنجه	شاخص (مفهوم)	مؤلفه (مقوله)	بُعد
۰/۷۸۹	x62	حمایت از مبارزه حق‌طلبانه مستضعفین		
۰/۷۵۶	x63	گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان		
۰/۱۶		نیروهای مسلح مقتدر با سامانه دفاعی مبتنی بر بازدارندگی		

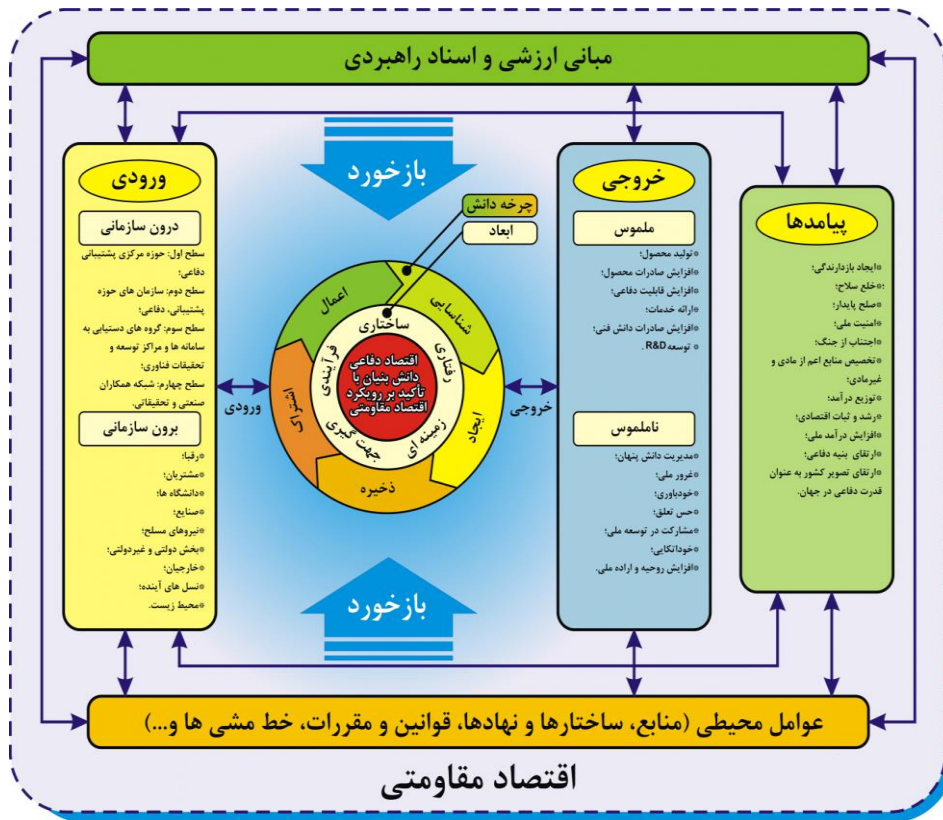
تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای انتخاب حجم نمونه، از روش تا حد اشباع استفاده شد. جمعیت و حجم نمونه این پژوهش، جمعاً ۵۱ نفر انتخاب گردید. پرسشنامه‌ای متشکل از ۱۲۱ سؤال در دسترس خبرگان قرار گرفت تا نظر ایشان هم در خصوص ابعاد، شاخص‌ها و مؤلفه‌های احصاء شده اخذ شود و در نهایت مدل نهایی ترسیم گردد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق، تمامی پرسشنامه‌های توزیع شده بازگردانده شده و به کمک نرم‌افزار SMART PLS مورد تحلیل قرار گرفته شد. کیفیت مدل‌های اندازه‌گیری شامل (منابع انسانی، فناوری اطلاعات ارتباطات، دکتین، راهبرد اقتصادی دفاعی، حمایت از تولید و انتشار دانش، فرهنگ دینی، آرمان‌خواهی، فرهنگ ملی، دیپلماسی دفاعی، منابع قدرت بالفعل و بالقوه، مدیریت اقتصاد دفاعی، ژئوپلیتیک و سیاست تأمین تجهیزات جهاد اقتصادی، خدامحوری، خوداتکایی راهبردی، قدرت دفاعی، قدرت منطقه‌ای) مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت برازش کلی مدل GOF مورد بررسی قرار گرفت. از ۷۲ گویه استخراج شده، ضریب عاملی ۹ گویه کمتر از ۰/۴ بود که از نظر پرسش‌شوندگان مورد قبول قرار نگرفت ولی ۱۸ مؤلفه و ۵ بعد مورد تأیید قرار گرفت.

شکل ۳. نمودار خروجی نرم افزار SMART PLS

بر اساس ادبیات موجود و سنجش سازه‌های پژوهش مدل سیستمی ذیل پیشنهاد می‌گردد:

شکل ۴. مدل سیستمی تحقیق

روش تحقیق حاضر آمیخته سه سطحی می‌باشد یعنی ترکیبی از روش کمی و کیفی، ابتدا سازه‌های تحقیق با روش داده بنیاد شناسایی گردیده و این سازه‌ها توسط خبرگان مورد تأیید قرار گرفتند سپس محقق با خلاقیت خود از روش‌هایی که قبلاً ذکر گردید، مدل نهایی را ارائه نمود. برای به دست آوردن حساسیت نظری، به خبرگان رجوع شد که خبرگان مجدداً کلیات این مدل را مورد تأیید قرار دادند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف) نتیجه‌گیری

پایان جنگ سرد، امیدهایی را برای کاهش بودجه دفاعی در گوشه و کنار دنیا ایجاد کرد. اگرچه آمار کلی حکایت از گزارش عمومی برای کاهش هزینه دفاعی در سراسر جهان دارد، اما هنوز کشورهایی هستند که هر ساله مقادیر هنگفتی را به دلیل مسائل امنیتی، برای امور دفاعی صرف

می‌کنند. ایران نمونه یکی از این کشورهاست. به‌عنوان نمونه در سال ۲۰۰۷ در جهان، ایران جزو ۱۵ کشوری بوده است که بالاترین ارزش مطلق مخارج نظامی را برحسب قدرت خرید و قیمت‌های ثابت داشته‌اند.

اقتصاد دفاعی به بررسی مسائل دفاع و امور مربوط به آن نظیر خلع سلاح، صلح، امنیت، اجتناب از جنگ، خاتمه دادن به جنگ، عوامل ایجاد آن، مدیریت جنگ، تخصیص منابع، توزیع درآمد، رشد، ثبات اقتصادی و ... می‌پردازد. با توجه به مفهوم دفاع، اقتصاد دفاعی شامل بررسی تأثیر کمبود منابع در محدود کردن فعالیت‌های تدافعی کشورها و در عین حال توسعه این قبیل فعالیت‌هاست. از طرفی دیگر تغییر تهدیدهای امنیت ملی، کاهش بودجه‌های دفاعی، ادغام صنایع دفاعی، جهانی‌شدن صنایع، افزایش سرعت در تغییر فناوری و نیازمندی‌های ساخت و تولید سازگار با محیط، همگی در چالش‌های نوینی که ساخت و تولید دفاعی با آن‌ها روبروست، تأثیرگذار هستند، لذا استقرار اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان و عدالت محور؛ کارآفرین، نوآور در تولید علم و فناوری و نوآوری متناسب با ارزش‌های اسلامی و نیازهای دفاعی جامعه؛ جهت‌دهی به آموزش، پژوهش، فناوری و نوآوری به سمت حل مشکلات و رفع نیازها، نیازمند توانمندسازی و بسیج منابع و ظرفیت‌های دانش دفاعی از طریق یافتن راه‌حل‌های جدید مؤثرتر، کارآمدتر و پایدارتر در اداره جامعه مبتنی بر اقتصاد دانش‌بنیان به‌خصوص در صنعت دفاعی است امری مهم محسوب می‌شود. صنایع دفاعی با کارکردهای قابلیت ساز و مدیریت کسب‌وکارهای راهبردی می‌تواند کشور را از تله ناکامی در توسعه فناوری‌های راهبردی خارج سازد و منابع راهبردی را در مسیر خلق قدرت ملی بسیج کند. در تعیین اولویت ابعاد پنج‌گانه ساختاری، رفتاری، زمینه‌ای، فرآیندی و جهت‌گیری مربوط به الگوی راهبردی اقتصاد مقاومتی در صنعت دفاعی جمهوری اسلامی ایران؛ بُعد فرآیندی بالاترین رتبه را دارد. لذا شایسته است این بُعد در سیاست‌گذاری‌های اقتصاد مقاومتی دفاعی در کانون توجه قرار گیرد. در اولویت‌بندی مؤلفه‌ها؛ مؤلفه‌های فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات، حمایت از تولیدکنندگان داخلی، منابع بالفعل و بالقوه، سیاست تأمین تجهیزات و خوداتکایی راهبردی در ۵ بعد ساختاری، رفتاری، زمینه‌ای، فرآیندی و جهت‌گیری، حائز بالاترین رتبه گردید؛ بنابراین به نظر می‌رسد باید در سیاست‌گذاری‌های اقتصاد مقاومتی دفاعی در محوریت توجه قرار گیرد.

ب) پیشنهاد**- اجرایی**

بر اساس مبانی نظری و تجزیه و تحلیل آماری که ارائه گردید: از نظر خبرگان در بین ابعاد ۵ گانه، بُعد رفتاری بیشترین شکاف و بعد از آن به ترتیب ابعاد ساختاری، زمینه‌ای، جهت‌گیری و فرآیندی قرار می‌گیرند، این اعداد بیانگر شکاف بین وضع موجود و مناسب است. همان‌طور که اشاره گردید، مؤلفه‌های بُعد رفتاری شامل حمایت از تولید و انتشار دانش، فرهنگ ملی، آرمان‌خواهی و فرهنگ دینی می‌باشد که طبق نظر خبرگان مؤلفه حمایت از تولید و انتشار دانش، بیشترین شکاف را دارد. لذا بر این اساس پیشنهاد می‌گردد:

- مشارکت فعالانه منابع انسانی در جهت استقرار مدیریت دانش با ایجاد نظام‌هایی همچون نظام مالکیت فکری و معنوی به‌عنوان نقطه ثقل نظام ملی نوآوری در قالب گفتمان راهبردی دفاعی ترویج گردد؛

- در قالب یک برنامه‌ریزی راهبردی، تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان دفاعی و غیر دفاعی در راستای به‌کارگیری در اقتصاد دفاعی طراحی گردد؛

- استفاده از نخبگان و کاربست دانش برای اجرای سیاست‌های کلان نظام دفاعی کشور مورد توجه قرار گیرد؛

- فضای کسب‌وکار، تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان و کارآفرینی در حوزه دفاع کشور تقویت گردد؛
- با توجه به نظر خبرگان و شکاف وضعیت، می‌توان گفت: مقوله اقتصاد دفاعی، صرفاً حوزه دفاعی نیست و این مهم تا کنون بسیار مورد بی‌توجهی قرار گرفته است، لذا همه دستگاه‌ها و مسئولین در این حوزه وظیفه‌مند هستند و حوزه‌های راهبردی و کلان می‌توانند از طرق مختلف نظیر برگزاری همایش، نشست و ... اهمیت این موضوع را یادآوری نمایند؛

- چرخه علم و فناوری که در سیاست‌های کلان نظام ابلاغ گردیده، در حوزه دفاعی مورد توجه قرار گیرد؛

- حمایت از تولید داخلی و توجه به بخش خصوصی در حوزه دفاع و به رسمیت شناختن نقش مردم در این حوزه؛

- ارتقاء بهره‌وری عوامل تولید در حوزه دفاع از طریق توانمندسازی منابع انسانی دفاعی.

- پژوهشی

به منظور انجام پژوهش‌های کامل‌تر و جامع‌تر در آینده و نیز توسعه‌ی الگوی ارائه‌شده برای کاربرد بیشتر و گسترده‌تر آن در حوزه‌های مختلف پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه‌شده است:

- بررسی رابطه بین اقتصاد دفاعی و اقتصاد ملی؛

- بررسی پروژه تحقیق توسط یک تیم خبره از درون بخش دفاعی و تطبیق آن با تحقیق موجود؛

- مطالعه سه عنصر زمان، هزینه و کیفیت در بخش دفاعی ج.ا.ا؛

- تدوین نقشه راه پیاده‌سازی اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان ج.ا.ا؛

- طراحی الگوی راهبردی حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان دفاعی در سطح ملی؛

- مطالعه ارتباط دولت، صنعت و دانشگاه در بخش دفاعی و در نهایت پایداری اقتصادی و اقتصاد

مقاومتی در سازمان‌های دفاعی؛

- پژوهش بر روی نتایج الگوی ارائه‌شده، جهت شناسایی سایر مؤلفه‌ها و عناصر تأثیرگذار در

الگوی اقتصاد دفاعی دانش‌بنیان؛

- مطالعه تطبیقی صنایع دفاعی و غیردفاعی در حوزه اقتصاد دانش‌بنیان.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

- اخوان، پیمان؛ ایدلخانی، یاسمین؛ حسنوی، رضا (۱۳۹۵). «مدل ترکیبی مدیریت دانش و اقتصاد مقاومتی: رویکردی مناسب برای مواجهه با بحران‌ها در ج.ا.ا»، دو فصلنامه مدیریت بحران، شماره دهم.
- اشتراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت (۱۳۸۷). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه‌های، رویه‌ها و شیوه‌ها، چاپ دوم، ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ایمان، محمدتقی؛ محمدیان، منیژه (۱۳۸۷). «روش‌شناسی نظریه‌بنیادی»، مجله روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۵۶.
- پویا، علیرضا؛ طباطبایی، حسنیه (۱۳۹۰). «راهبرد کیفی پژوهش نظریه‌مفهوم‌سازی بنیادی: مفهوم، پارادایم، ویژگی‌ها و مباحث تکمیلی»، فصلنامه توسعه انسانی پلیس، سال هشتم، شماره ۳۷.
- پیغامی، عادل؛ سمیعی‌نسب، مصطفی؛ سلیمانی، یاسر (۱۳۹۴). جستارهایی در اقتصاد مقاومتی: مقاوم‌سازی اقتصادی در ادبیات متعارف، جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- حبیبی، نیک‌بخش (۱۳۸۸). «بررسی تطبیقی مدل مفهومی انهدام روانی حاصل از فلج استراتژیکی با دفاع ولایی»، فصلنامه اندیشه‌های راهبردی، سال سوم، شماره نهم.
- حسینی، سیدشمس‌الدین؛ چهارمحالی‌بیغش، اکبر (۱۳۸۴). «اقتصاد دانش و شکاف توسعه»، فصلنامه اقتصاد و تجارت نوین، شماره ۱، صص ۸۲-۵۵.
- حقیری، علی‌اصغر (۱۳۸۹). فرهنگ‌سازمانی و فرآیندهای اداری، تهران: انتشارات مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- خلیلی‌شورینی، سیاوش (۱۳۹۱). روش‌های پژوهش آمیخته؛ با تأکید بر بومی‌سازی، چاپ دوم، تهران: انتشارات یادواره کتاب.
- خوش‌چهره، محمد؛ حبیبی، نیک‌بخش (۱۳۹۱). «اصول پایه‌ای و عناصر کلیدی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت از منظر اسناد فرادستی نظام ج.ا.ا»، فصلنامه راهبرد، شماره ۶۲، سال ۲۱.
- دانایی‌فرد، حسن (۱۳۸۳). «اقتصاد دانش‌محور»، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، شماره ۳۳.

- دانایی‌فرد، حسن؛ مومنی، مونا (۱۳۸۷). «تئوری رهبری اثربخش از دیدگاه امام علی علیه‌السلام، استراتژی تئوری داده‌بنیاد متنی»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال چهارم، شماره چهاردهم.
- دانایی‌فرد، حسن و همکاران (۱۳۹۲). روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران: صفار.
- دانایی‌فرد، حسن؛ امامی، سیدمجتبی (۱۳۸۶). «استراتژی‌های پژوهش کیفی: تاملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد»، فصلنامه اندیشه مدیریت، سال ۱، شماره ۲.
- دری نوگورانی، حسین (۱۳۹۲). اقتصاد دفاع در دوران جدید، تهران: انتشارات ساقی.
- رستمی، علی‌اکبر (۱۳۸۳). مقدمه‌ای بر شناخت اصول و مبانی اطلاعات نظامی، تهران: دافوس آجا.
- زارعی، علی‌اصغر؛ نسیمی، همایون (۱۳۸۶). «مدیریت نوآوری در صنعت نفت»، فصلنامه مدیریت منابع انسانی در صنعت نفت، موسسه مطالعات بین‌المللی انرژی، شماره ۱.
- سعادت‌راد، علیرضا (۱۳۹۵). الگوی مفهومی جامع سیاست‌گذاری دفاعی ج. ا. ایران بر مبنای مطالعه تطبیقی الگوهای سیاست‌گذاری دفاعی در کشورهای منتخب، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- سوزنچی کاشانی، ابراهیم (۱۳۹۰). اقتصاد دانش‌بنیان و توسعه پایدار (طراحی و آزمون یک مدل تحلیلی با داده‌های جهانی)، تهران: انتشارات دانش و توسعه.
- سیف، اله‌مراد (۱۳۹۵). اقتصاد مقاومتی ضرورت‌ها، نقشه راه و زمینه‌های اجرا، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- صالحی، اکبر؛ تهامی، رحیمه السادات (۱۳۸۸). «بررسی و تحلیل عوامل و موانع مؤثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه». مجله تربیت اسلامی. سال چهارم، شماره نهم.
- فرتوک‌زاده، حمیدرضا و همکاران (۱۳۹۳). «نقش صنعت دفاعی در گذار به اقتصاد مقاومتی»، فصلنامه آفاق امنیت، سال هفتم، شماره بیست‌وپنجم.
- کشتکار هرانکی، مهران؛ مبینی‌دهکردی، علی (۱۳۹۳). «مقاله بررسی تأثیر مدل سه‌شاخگی بر نوآوری اجتماعی (مطالعه موردی یک شرکت وابسته به صنایع خودروسازی)»، نشریه مدیریت نوآوری، زمستان، سال سوم، شماره ۴.

- محمودزاده، ابراهیم؛ کشتکار، مهران؛ محمدی‌الموتی، محمد (۱۳۹۴). «سنجش آمادگی تدوین راهبرد استقرار نظام مدیریت دانش سازمان»، فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی، شماره ۲۳، سال ششم.
- مصلح شیرازی، علی‌نقی؛ رجبی، احمد (۱۳۹۰). «سنجش کارایی گذار اقتصاد سنتی به اقتصاد دانش‌محور در کشور چین با استفاده از روش تحلیل پوششی»، مجله پژوهش‌نامه بازرگانی، شماره ۵۹.
- منصوریان، یزدان (۱۳۸۶). گراند تئوری چیست و چه کاربردی دارد، ویژه‌نامه همایش علم اطلاعات و جامعه اطلاعاتی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- مهرابی، امیرحمزه و همکاران (۱۳۹۰). «معرفی روش‌شناسی داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه)»، فصلنامه مدیریت فرهنگ‌سازمانی، سال ۹، شماره ۲۳.
- ناظم‌ان، حمید؛ اسلامی‌فر، علیرضا (۱۳۸۹). «اقتصاد دانشی هند (الگوی برای توسعه پایدار در ایران)»، فصلنامه مطالعات شبه‌قاره، دوره ۲، شماره ۳، صفحات ۱۶۹-۱۴۵.
- نظری‌زاده، فرهاد (۱۳۸۲). ارایه الگویی برای ارزیابی عملکرد نوآوری و به‌کارگیری آن در یک صنعت دفاعی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد تهران: دانشگاه صنعتی مالک اشتر.
- نظری‌زاده، فرهاد (۱۳۹۳). گزارش وضعیت امنیتی و دفاعی ایران، شامل پیش‌بینی پنج‌ساله تا ۲۰۱۸، ترجمه گزارش مؤسسه بیزینس مانیتور اینترنشنال، تهران: مرکز راهبری آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی - مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- هومن، علی حیدر (۱۳۸۶). شناخت روش علمی در علوم رفتاری، تهران: انتشارات سمت.

(ب) منابع انگلیسی

- Charmaz, C. (1990). "Discovering Chronic Illness: Using Grounded Theory", *Social Science and Medicine*, 30.
- Strauss, Anselm L., & Corbin, Juliet (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Sage.
- Sousa.C.A.A Headriks.,P.H.j (2006). the need for grounded theory in developing a knowledge based view of organization research methods, Vol.9, No 3, pp315.

- Soto, S. (1992). Using grounded theory analysis to study the information seeking behaviour of dental professionals. *Information Research News*, Vol. 3 No. 1, pp. 2.
- Keith Hartley (2007). *Defense economics: Achievements and Challenges*, January 2007, Economics of Arms Industries View project, The University of York.
- Keith Hartley (2012). *Defence Economics and the Industrial Base*, Centre for Defence Economics, University of York, England.
- Todd Sandler & Keith Hartley (2007). *Defense In A Globalized World: An Introduction*, Handbook of Defense Economics, Volume 2.
- Todd Sandler And Keith Hartley (2001). *Economics of Alliances: The Lessons for Collective Action*, Journal of Economic Literature.
- Keith Hartley and Binyam Solomon (2011). University of York, UK and Defence Research and Development Canada.

